

Recerques

198

L'humor de Cristòfor de Domènec. Sobre la publicació de Brand, *Carnet d'un heterodox* (1926)

Pompeu Casanovas¹ / Universitat Autònoma de Barcelona / pompeu.casanovas@uab.cat

L'humor de Cristòfor de Domènec és àcid i pertany a la literatura pamfletària i de combat. *Brand, Carnet d'un heterodox* és el llibre on el filòsof va recollir els articles publicats sota aquest títol a *Justícia Social* (1923-1926). Joan Sallarès el va editar a Sabadell, a la impremta Sallent, el 1926. Aquest article analitza l'estil i el contingut del pensament polític de Domènec, la dura crítica a la religió i les seves relacions amb la Colla de Sabadell, les avantguardes i el simbolisme.

Paraules clau

Cristòfor de Domènec, Brand, modernisme, noucentisme, Colla de Sabadell, filosofia política, socialisme, anarquisme, avantguarda

Introducció

L'humor de Cristòfor de Domènec és un dels més corrosius que ha produït la cultura catalana del segle xx.² Més encara: Domènec va expressar bona part de la seva producció filosòfica i política mitjançant aquest tel que denominem “humor” per comunicar el que veia com a veritats polítiques i que ell cobria amb roba força gruixuda. No tant per amagar-s'hi com per abrigar-s'hi, per protegir una sensibilitat que en el seu cas era com una fina capa de pell sobre la carn viva.

Les preguntes que em faré —i per a les qual encara no tinc resposta definitiva— versen sobre els efectes de la repressió en la personalitat dels qui van intentar recuperar el català com a llengua escrita i la identitat com a forma política. L'humor constitueix una forma indirecta de conjurar el mal. Però, per citar un personatge de Chesterton que va fer furor a Catalunya als anys vint, el candor de Domènec no es el del pare Brown. És molt més a prop del de Proust, del d'Oscar Wilde de *La balada de la presó de Reading* i naturalment del de Nietzsche i Ibsen, que no pas del de la tradició catòlica. Un humor amb autoreferència personal, un humor ingenu i, sobretot, trasbalsat. Veurem avui quins en són els ingredients.

Domènec no es va poder lliurar mai de la mortalla cristiana. Quan ara, cent anys després, retornem a finals del segle XIX i als primers decennis del XX, tendim a pensar que podem entendre-ho tot; que és fàcil integrar en la nostra quotidianitat contemporània el canvi cultural que va representar aquesta forma explosiva de barroc i de retorn a la natura que en diem “modernisme”. Però el seu context econòmic, polític i cultural no és el mateix que tenim nosaltres. El filòsof ens pot fer reflexionar sobre què va representar l'intent de superació dels límits, de revolta i revolució, de resistència a l'opressió, que

1 Director de l'Institut de Dret i Tecnologia, Dpt. Ciència Política i Dret Públic, Facultat de Dret, Universitat Autònoma de Barcelona, Cerdanyola del Vallès, Barcelona-08193; pompeu.casanovas@rmit.edu.au, Adjunct Professor, Centre for Applied Social Research, School of Global, Urban and Social Studies, RMIT University, City Campus, 124 LaTrobe Street Melbourne Vic 3000.

2 L'origen d'aquest article és la videoconferència que vaig tenir ocasió de pronunciar des de Melbourne a la Universitat Catalana d'Estiu, Prada de Conflent, el 21 d'agost del 2014. Agraïxo al coordinador del curs “Sarcasme, ironia i bon humor en la filosofia catalana”, Dr. Josep Monserrat, la seva amable invitació.

Figura 1. Retrat de Cristòfor de Domènec, fotografia extreta de: Cristòfor de Domènec, *L'Oci d'un filòsof*, Barcelona: Llibreria Catalònia, 1928.

199

va acabar esclatant en la violència de la Primera Guerra Mundial, el bolxevisme, l'ascens del nazisme, la Guerra Civil Espanyola i la Segona Guerra Mundial. En el període d'entreguerres, la divisió de classes era un fet, l'aparició dels partits de masses va canviar el panorama polític. El modernisme, els diferents noucentismes, s'hi van adaptar. I el cristianisme també.

L'humor de Domènec no fa gràcia —aquest és potser el seu tret més cridaner— però no deixa indiferent i va impactar, crec que amb força, en els corrents literaris i culturals prèpublicans catalans de la dictadura de Primo de Rivera. Es tracta, doncs, d'una figura menor, però no pas secundària, que adquirí la seva màxima influència entre 1923 i 1927, any de la seva mort, a causa de la publicació del *Carnet d'un heterodox* (1926) a la impremta de Joan Sallent. Hau-

ré de referir-me a la cultura sabadellenca del període, i especialment a l'humor d'avantguarda de la denominada Colla de Sabadell (Armand Obiols, Joan Oliver, Francesc Trabal, entre d'altres).³

Anem a les preguntes: Hi ha una única forma “catalana” d'entendre la cultura? O més aviat la cultura catalana no és homogènia, sinó plural, construïda com a resultat de lectures i relectures de diverses tradicions en conflicte i en lluita entre si per mitjà de diverses generacions? Què significava escriure i fer filosofia en el període d'entreguerres? Retornaré sobre la cultura obrera i anarquista, resistent a les formes del noucentisme literari, per respondre això.

Qui era Cristòfor de Domènec i per què pot ser recuperat avui?

Cristòfor de Domènec

Cristòfor de Domènec i Vilanova (1879-1927) era fill de Pedro Domènec Grao [Pere Domènec i Grau] (1835-1898), nascut a l'illa de Santa Cristina (Huelva), d'origen català. Es tractava d'un indià enriquit que construï a Olivella, a la finca de la Pana Novella, prop de Sitges, la gran casa modernista coneguda amb el nom de Palau Novella, obra de l'arquitecte Manuel Coma i Thos.⁴ No provenia de família nobiliària⁵ —el de corresponia al nom literari—, però sí molt ben situada a la Barcelona finisecular, on el seu pare havia fundat el Real Club Nàutic i era prou conegut. La fil·loxera i les males inversions provocaren la ruïna familiar. Això, i la mort sobtada del pare, obligaren el jove Cristòfor, que fins aleshores havia tingut una vida còmoda, a enfrontar-se a la ruïna i a treballs no sempre fàcils per mantenir la seva mare i els seus germans. La finca va passar a mans del Patrimoni de l'Estat i es va subhastar el 1896, quan ell tenia disset anys. Endevenem, doncs, una adolescència difícil.

Amb tot, fins que no examinem més a fons els seus escrits i trobem fonts directes no sabrem res de la seva educació des de l'últim decenni del vuit-cents fins al 1914. El que diré és a benefici d'inventari, i ha de ser contrastat, perquè les fonts merament literàries —les nombroses necrològiques del 1927 i 1928, per exemple— no són enterament segures.

Una font indirecta interessant és el mateix contingut del Palau Novella, que revela la personalitat

3 Cfr. Pompeu CASANOVAS i Àngels CASANOVAS, “*Literatura política: la connexió sabadellenca de Cristòfor de Domènec. I. Correspondència d'Armand Obiols i Joan Sallarès a Cristòfor de Domènec. Sobre la publicació de Brand. Carnet d'un heterodox (1926)*” [en preparació]. Em basaré també en l'edició de les cartes que li van adreçar l'escriptor i crític Armand Obiols (Joan Prat i Esteve, 1904-1971) i l'escriptor, editor i llibreter Joan Sallarès i Castells (1893-1971) en ocasió d'aquesta edició. Les cartes originals es troben al fons Leandre Cervera i Astor, de la Biblioteca de Catalunya, actualment en procés de catalogació. La primera de les sis cartes d'Armand Obiols és del 8 de gener del 1926, la darrera de 18 de febrer del mateix any. Un breu intercanvi, pel que sembla interromput pel filòsof. La primera de les vint-i-set cartes de Joan Sallarès és de 27 de setembre de 1925; la darrera, de 12 de maig de 1927. Cristòfor de Domènec moriria poc després. En certa manera, aquest treball és complementari al d'edició de les cartes procedents del mateix fons dut a terme per Montserrat Corretger sobre l'epistolari de Salvat-Papasseit adreçat al filòsof, i al treball de la mateixa autora sobre la correspondència de l'escriptora catalano-xilena Carlota Guterres Cabrineti amb Domènec i Joan Estelric. Cfr. Montserrat CORRETGER, “Correspondència de Joan Salvat-Papasseit a Cristòfor de Domènec”, *Els Marges. Revista de llengua i literatura*, Barcelona, núm. 65 (1999), p. 71-84; Montserrat CORRETGER “(Auto)biografia intel·lectual de Carlota Guterres a partir de les relacions epistolars amb Cristòfor de Domènec (1924-1927) i Joan Estelrich (1923)” *Epístola i Literatura*, Alacant; València: Denes, Universitat d'Alacant, 2005, p. 155-181. Agraeixo a Montserrat Corretger la lectura prèvia d'aquest article i l'atenció rebuda.

4 Michèle OLSINA, “Las moradas de los americanos de Sitges: un ejemplo de arquitectura modernista en el contexto de la Cataluña de Gaudí”, *Boletín americanista*, núm. 56 (2006), p. 175-185.

5 L'error era comú als anys vint, tal com recullen els articles que el seu amic íntim Josep ROURE TORENT escriví a *La Nova Revista* en ocasió de la seva mort. Cfr. J. ROURE TORENT, “Cristòfor de Domènec”, núm. 11 (novembre de 1927), p. 251-260; “Cristòfor de Domènec (Acabament)”, *La Nova Revista* núm. 12 (desembre 1927), p. 352-358. Aprofito per esmenar-ho i corregir aquest detall, recollit a Pompeu CASANOVAS, “Política i filosofia en Cristòfor de Domènec”, a Pompeu CASANOVAS (Ed.), *Miquel Carreras i Costajussà i la filosofia catalana d'entreguerres (1918-1939)*, Barcelona: Fundació Bosch i Cardellach, Societat Catalana de Filosofia, Institut d'Estudis Catalans, 2009, p. 43-70.

6 *Carnet d'un heterodox*, Sabadell: Imp. Joan Sallent, 1926, p. 132.

7 Cfr. Anna CARBONELL, “El cuplet català”, a Borja de RIQUER (dir.) *Història política, societat i cultura dels Països Catalans*, vol. 8. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995, p. 360-361.

8 Tenim encara dubtes sobre el destí de Plató Peig. Cfr. Joaquim SALA-SANAHUJA, “Salvat-Papasseit, amic de Plató Peig”, *Quadern de les idees, les arts i les lletres*, núm. 180 (2011), p. 46-47.

9 Cfr. Montserrat CORRETGER, *Alfons Maseras, intel·lectual d'acció i literat: biografia, obra periodística, traduccions*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 1995.

10 Cristòfor de DOMÈNECH, *El novel·lista català Alfons Maseras*, Barcelona: Tallers gràfics de Josep Campà, 1922.

11 Ivan S. TURGENEV, *Després de la mort*, Barcelona: La Novel·la. Estrangera, Imp. Antonio López, 1924.

excèntrica del seu constructor. Els indians solien ser-ho, d'excèntrics. Pere Domènech ho era de manera superlativa, tal com revelen les descobertes recentment fetes en la restauració de l'edifici propiciada pels actuals propietaris, la comunitat budista Sakya Tashi Ling.

Algunes peces són formalment notables, com per exemple el safareig modernista recentment estudiat per la Càtedra Gaudí de la UPC (2003). D'altres són d'un naturalisme vitalista ratllant amb la lubricitat, un repte als valors tradicionals de la bona societat barcelonina. Maria Vilanova Domènech, la mare que Cristòfor va venerar de gran en la misèria, mostra de jove els seus pits descoberts donant la benvinguda als convidats a la casa (bust de Rafel Atché i Ferrer, 1854-1923). Un gran plafó de faunes i nimfes de Baldomer Gili i Roig (1873-1926) presidia el saló principal. Un dels banys propers al dormitori era ple de figures de nusos també, públicament revestides poc després per un dels propietaris posteriors de la finca. Altres accessoris, encara, eren francament estridents, com el seient del vàter de banús en forma de tron que Pere Domènech es va fer construir a Anglaterra, còpia exacta i única del lavabo reial del Palacio de Oriente de Madrid.

Tot això fa pensar en l'educació, si més no peculiar, del jove Domènec, el qual, si bé refusaria amb totes les forces la fatxenderia paterna, hauria quedat vacunat contra la beateria religiosa. No va ser format en el catolicisme de les escoles, sinó per instructors privats. I a partir dels catorze anys s'hagué d'enfrontar literalment amb la misèria. Havent vist l'opulència de prop, escriurà amb virulència més tard contra "la bèstia triomfant i dominadora", "aquesta bèstia imbècil i inútil que se'n diu un propietari".⁶

Reprodueixo un dels contes morals de Carnet d'un heterodox titulat "Conformació", que parla per si sol. Fixem-nos sobretot en el circumloqui de les expressions religioses enmig del conte (i dels esbufecs) i en el judici contingut en el paràgraf final sobre què és un "senyor":

Bandarra! Gossa! Bagassa! No sé pas què em deté, que no t'esclafo el cap contra la paret!

Que m'agrades així, ple d'urc i de mal gènit [sic]! A mi em convenen i em vénen de gust els mascles, i no els m....ns!

I, naturalment, mentre el somier gruny sota el pes de la

parella, l'home diu:

Déu nos guard, Jesús, Maria, Josep la veus l'educació rebuda, vacassa?. Si no fos perquè m'escoles de fluid d'amor, i m'esborrones de goig, seria qüestió de rompre't l'ànima, per puta!

Breu estona després. Ella que somriu amb uns llavis crusos i humits com un tall de vedella penjat en una carnisseria:

Oi que em compraràs aquell collaret de coral, maco?

Sí, dona.

La gent diu d'ell que és un senyor.

Ja està.

Als primers anys del segle xx entra en contacte amb la bohèmia literària i artística. Un dels trets de la bohèmia barcelonina era que, efectivament, ho era. No així la de Madrid. Recordem el poema d'Emilio Carrere, *La musa del arroyo* (1908): "*Cruzábamos tristemente las calles llenas de luna, y el hambre bailaba una zarabanda en nuestra mente...*". Carrere, però, era funcionari del Tribunal de Cuentas i el 1943 fou nomenat *Cronista Oficial de la Villa*. La seva, doncs, era una concepció més aviat literària de la misèria. A Barcelona, en canvi, la gent escrivia, mal que bé per sobreviure, articles de diari, cuplets, tangos, guions per a les obres del Paral·lel... Hi ha algunes peces —com el *Fumando espero* (1922) o *El vestir d'en Pascual* (1922), de Joan Viladomat i Massanas (1885-1940)— que encara generen drets d'autor.⁷ Aquí la literatura estava supeditada a la supervivència. I, malauradament, misèria —la de veritat—, salut precària, absentia i mort prematura estaven relacionades, com mostren els casos de Plató Peig, de Salvat-Papasseit i del mateix Domènec, tots tres tuberculosos.⁸

Com tants membres dels ambients modernistes, Domènec intenta viure dels seus escrits. D'abans de la Primera Guerra Mundial, mantindrà l'amistat amb els escriptors Lluís Capdevila i Villalonga (1895-1980), Alfons Maseras (1884-1939)⁹ —a qui dedicarà més tard un llibre—,¹⁰ especialment amb Xavier Nogués (1873-1940) i amb qui seria el seu company més íntim, Joan Salvat-Papasseit (1894-1924). Ell mateix dibuixant, forma part del Rovell de l'Ou, el grup de Pere Borrell del Caso (1835-1910), l'autor del trompe l'oeil tal vegada més famós de la pintura europea moderna, *Fugint de la Crítica* (1872).

Ibsen, Nietzsche, Turgenev —el qual tradueix del francès—¹¹ són les seves lectures. Li agrada la filoso-

fia: llegeix amb passió, especialment els positivistes i moralistes francesos —Poincaré, Guyau, Boutroux. D'aquí li vénen els ingredients naturalistes i vitalistes. Separa, doncs, i això té distintes dimensions, literatura, vida i coneixement. Una cosa és l'expressió lingüística i una altra el contingut semàntic que transmet. I una altra encara la forma com es pot fer servir i a qui s'adreça.

Si bé la perspectiva epistemològica té avantatges analítics evidents, en el cas de Domènec l'autoreferència lingüística constant té almenys una conseqüència poc afortunada. En un moment en què la filosofia d'Eugeni d'Ors converteix en discurs la vida diària i en què es comença a estructurar el català com a llengua moderna, Domènec s'entesta a mantenir una prosa difícil de llegir, poc atractiva si no esperpèntica, de la qual ell en farà, a més, bandera. “Als catalans els ofega la sintaxi”.¹² Josep Murgades recorda que aquesta crítica és típica del que Ignasi Armengou —que signava *Màrius Vidal i Gort* i serà un dels seus companys de partit i de ploma— va denominar esquemàticament a *Justícia Social* com “antinoucentisme”, però que ja cuejava des de l'oposició de Maragall, Russinyol, Carreras Candi i Apel·les Mestres al moviment, i des del subseqüent rebuig al mestratge lingüístic de l'IEC per part de Miquel i Planes o Francesc Matheu.¹³

El 1919, en un article sobre Riba titulat —el títol ja és indicatiu— “Notulacions pervenidores”, Domènec advoca, per una llengua encara per fer, mal·leable:¹⁴ “la consciència que no hem arribat —amb el català— a caure en aquest infern de les llengües que se'n diu *la perfecció*. Que dilatades possibilitats pel català encara! Que gracioses maleses possibles amb la Sintaxi gens dogmàtica i encarcerada!”¹⁵ Com tots els seus contemporanis als anys vint, Riba era perfectament conscient del joc de sintaxi que Domènec proposava, no sempre reeixit, amb “un sistema ortogràfic propi”.¹⁶ Però el resultat de l'experiment fou francament un desastre.

Probablement aquesta és una de les causes del descrèdit i detracció sistemàtiques que ha sofert la seva obra a mans dels historiadors de la cultura i literatura catalanes posteriors. Des de la polèmica encetada per Josep Pla ja a les necrològiques de 1927, fins a les opinions dràstiques i negatives de Francesc Pujols, Alexandre Galí o, després de la guerra, Joan Fuster i

Figura 2. *Justícia Social*, exemplar de 17 d'octubre de 1925. L'acudit és de Gustau Vila Bergadà, “Grapa” (Fundació Rafael Campalans).

Ricard Vinyes, la seva prosa ha estat qualificada de confusa, anecdòtica i banal, més pròpia d'un histrió afeccionat als llibres que no pas d'un autèntic escriptor.¹⁷ “Prosa atropellada i inepta”, sentenciava Joan Fuster als anys seixanta, d'algú que “se les dona de filòsof”. Així, el judici inicial de Pla, que després veurem amb més detall —“Domènec és un al·lucinat de color de cafè”, “obscur, confús i caòtic”—, ha passat a ser l'opinió general en la historiografia i la història de la literatura del país.

Tanmateix, no fou aquesta la percepció que en tingueren els seus amics Alfons Maseras, Joan Sal-

vat-Papasseit, Lluís Capdevila, Leandre Cervera. Ni tampoc la de Miquel Carreras, Armand Obiols, Joan Oliver. Ni la de Josep Maria Boronat i Joaquim Ventalló.¹⁸ Hi ha un aspecte que ens defuig i que cal recuperar, perquè es relaciona amb la visió, la intuïció i la posició vital de Domènec. A la llum dels seus escrits entre 1914 i 1923, just abans de la dictadura de Primo de Rivera, fou un dels intel·lectuals catalans que entengué millor el canvi que representaria la Guerra Mundial per a la civilització europea, amb el corol·lari

de l'amenaça i l'ascens de la violència feixista a Itàlia i Alemanya.

Hi ha tres aspectes importants: la perspectiva històrica; la posició moral (contra l'enriquiment provocat per la guerra, per exemple), i la reacció intel·lectual i política (la construcció de partits de masses i del nacionalisme d'esquerrers). Aquest darrer tret, que implica una acció coordinada i integrar la pròpia ploma en un pla col·lectiu, em sembla essencial.

La guerra és decisiva. De la posició que denominava "hiperneutralitat" el 1915, Domènec passa a la defensa dels aliats i de la construcció d'Europa, sense abandonar el seu pacifisme de base. És fàcil de veure que els dards van dirigits, entre d'altres, contra Eugeni d'Ors.¹⁹ Hi ha un profund convenciment d'acabament del segle i de la cultura europea que el sustenta en el seu judici sobre aquesta guerra "quasi esportiva", "industrial", "sense glòria", que "es duu a terme de la mateixa manera que la fabricació de teixits o de sabó". Per a Domènec, que ja havia viscut els efectes de la guerra de Cuba i de la Setmana Tràgica, no hi ha dubte que cal llegir l'esclat de la violència més com un conflicte d'interessos econòmics que com una lluita entre nacions. Qui mor a les trinxeres són els pobres i no pas els rics. És el poble, en definitiva, qui rep les conseqüències de les decisions polítiques que prenen les elits, i això no té cap justificació moral possible.²⁰

Hi hagué un intercanvi d'escrits entre Manuel Azaña i ell sobre aquesta qüestió. Azaña havia pronunciat a l'Ateneu de Madrid una conferència que aviat adquirí un gran predicament contra la idea de neutralitat i la de germanofília.²¹

Progressivament, Domènec pren consciència política també del fet nacional català i del lligam entre nacionalisme i classe treballadora. I al mateix temps que multiplica les intervencions públiques,²² assoleix una incidència real en les associacions obreres. El 1923, amb Gabriel Alomar (1873-1941), Rafael Campalans (1887-1933) i Manuel Serra i Moret (1884-1963), és un dels fundadors de la Unió Socialista de Catalunya (USC) i ocupa un paper rellevant en la publicació del seu òrgan d'expressió, el setmanari *Justícia Social* (1923-1926).

En el número extraordinari *Al tombar l'any*, de 5 de gener del 1924, al costat d'un retrat de Karl Marx i de la relació d'empresonats per la dictadura —entre d'altres, el redactor de la revista, Manuel Alcàntara

12 Cristòfor de DOMÈNECH, "Psicologismes Literaris", conferència pronunciada a l'Ateneu Democràtic Regionalista del Poble Nou i sintetitzada a *La Publicitat* (2.06.1926), p. 4.

13 Josep MURGADES, "Sinopsi de l'antinoucentisme històric", *Llengua & Literatura*, núm. 7 (1996), p. 105-127.

14 Cristòfor de DOMÈNECH, "Notulacions Pervenidores", *L'Instant*, núm. 15-10 (1919), p. 5.

15 Jordi MALÉ, "Una llengua en plena ebullició, Els traductors davant el català literari a les primeres dècades del segle XX", *Quaderns*, núm. 14 (2007), p. 79-94, p. 16.

16 Carles Riba havia corregit articles de Domènec per als *Quaderns d'Estudi*, i coneixia, doncs, per experiència, la dificultat de la seva prosa. Cfr. Carta a Antoni LÓPEZ-PICÓ, de 15 de juliol del 1915, *Cartes de Carles Riba: I, 1910-1938*, recollides i anotades per Carles-Jordi GUARDIOLA, IEC, Biblioteca Filològica 18, p. 40, vt. p. 118.

17 Cfr. per tots, Ricard VINYES, "Els marxistes en la cultura nacional", *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 14 (1983), p. 139-164, continuat després a *La presència ignorada. La cultura comunista a Catalunya, 1840-1931*. Barcelona: Ed. 62, 1989. Per a un repàs de les opinions i de la polèmica, cfr. Pompeu CASANOVAS, *op. cit.*

18 En ocasió de la seva mort, els obituaris de Josep Maria Boronat (1904-1969), Joaquim Ventalló (1897-1994) i Josep Roure Torent ocupen la primera pàgina del *Diari de Terrassa*, conjuntament amb l'editorial dedicat al filòsof. Cfr. *Diari de Terrassa* (19.08.1927).

19 "El espectador desapasionado, ultra-neutral, profundo amador de Europa y a la vez su crítico más acerado, soportaba los entusiasmos, decepciones y profecías de unos y de otros, sin inclinarse hacia ningún bando; lamentaba solamente el spoliarium cada día renovado, y no creía con algún filósofo, codicioso de notoriedad, que en los campos de batalla morían bocetos de hombre, sino, infortunadamente, hombres completos. Pero es que aun siendo filósofo, se siente que palpita un corazón humano en las carnes (...)" "Aguende la guerra", *El Diluvio*, Barcelona, núm. 14 (abril de 1915), p. 27.

20 "El soldado imberbe", *El día gráfico* (15.09.1914).

21 Manuel AZAÑA, "Los motivos de la germanofilia", discurso pronunciado en la Sección de Historia del Ateneo de Madrid, el 25 de mayo de 1917. *Obras Completas*, vol. 1, Mèxic: ed. de Juan Marichal, Oasis, 1966, p. 140-157 [http://www.ateneodemadrid.com/biblioteca_digital/folleto/Disursos-002.pdf].

22 Xavier BONILLO, "Cultura i nacionalisme: Cristòfor de Domènec, un dissident del noucentisme", *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 2 (2002), p. 22-26.

Gusart (1892-1981) i el col·laborador habitual, metge i també filòsof, Cosme Rofes i Cabré (1889-1974)— hi trobem la salutació d'any nou. Malgrat no estar signada, es deu inconfusiblement a la ploma de Domènec i va bé per comprovar-ne l'estil. Combatiu, cultista, recargolat. De vegades proper i sentimental, d'altres més lúcida i acerat. Sempre excessiu i emfàtic:

“A l'hora que els potentats i els feliços de la terra, oblidats de tot —fins de la pròpia abjecció—, lliben a la glòria d'Hermès les perfumades escumejants begudes i, amb el dringar dels tallats cristalls, saluden l'any que comença ubriagant-se en el torb sensual de la disbauxa grassa i espessa, NOSALTRES, corpesos ben altrament per la solemnitat de l'hora, volem també alçar amb les dues mans la nostra copa buida, com el àlzer d'una litúrgia nova. Tràgiques, les hores, destil·len gota a gota la essència de la dolor universal, amarga fel entre les fels amargues. Amb un magne gest de superació, libem amb ella, treballadors de Catalunya!

Pels que treballen i sofreixen.

Pels que pensen amb dolor.

Pels perseguits i pels vençuts,

Pels ignorats i pels menyspreuats.

Pels que coneixen la divina joia de patir pels altres

Pels que són befats pels mateixos que volen redimir.

Pels que són fidels a l'Ideal.

Pels pobres d'esperit que viuen en les tenebres de la ignorància.

Pels que han caigut generosament per aplanarnos el camí.

Pels que cauran en les lluites noves.

Pels que, en la negror de la nit, serven encesa una llàntia a l'Impossible.

Pels rebels, pels heterodoxes, pels herois.

Pels HOMES!

I a tu, company, que tens entre reixes esclau el cos miserable mentre una ala de rebeldia i una altra d'abnegació s'emporten el teu esperit indòmit pel Atzur Immortal, a tu, i a la teva companya abandonada, i a la teva mare velleta, i a les teves germanes que ploren, i als teus fills que demanden pa, amb tota la efusió del nostre dolorit cor de germà, et diem emocionadament:

- ANY NOU, VIDA NOVA!”²³

Sembla que la referència als qui “*són befats pels mateixos que volen redimir*” i a l’“*ala de rebeldia i una altra d'abnegació*” corresponguin al mateix autor: el caricaturista Joan Gols el va dibuixar amb un lliri en una mà i una bomba en una altra. Personatge de contrastos: educat, generós, al mateix temps que entusias-

Figura 3. Portada del llibre *Brand. Carnet d'un heterodox* realitzada per Gustau Vila Bergadà “Grapa”, Sabadell: Llibreria Sallarès, 1926 (AHS).

ta de cor i de ment, entra de ple en la literatura “compromesa” —per parlar amb Jordi Castellanos—²⁴ en la construcció d’una cultura política *al costat de* la classe obrera (més que no pas de “cultura obrera”).

La revista endega de seguida una campanya de recollida de fons per intentar salvar el dibuixant i col·laborador de Justícia Social Alfons Vila Franquesa (Joan Baptista Acher, *Shum*, també anomenat *El Poeta*, i *El dibuixant de les mans trencades*) condemnat a mort l’any 1923. Eren temps molt durs i la violència de l’estat contra socialistes i anarquistes era ben real

també. Per això els noms són difícils de posar i canvien de pseudònim sovint. Gabriel Alomar era *Biel de la Mel*, *Fòsfor* i *Jaume de Frontanyà*. Rafael Campalans era el *Dr. Salvati*, *Jemand* i *Somebody*. Jaume Ayguadé era *Cot de Reddis* (era de Reus). Ignasi Armengou era *Màrius Vidal*. Encara no he identificat qui era *Demòphil*; probablement Cosme Rofes. Domènec signava *Praxis* i, naturalment, *Brandt*.

Sorpren el tractament historiogràfic que aquests homes han rebut després. A principis dels anys vuitanta del segle passat, hom va arribar a escriure que eren “socialistes no-se-sap-per-què” i alguns, com Domènec i Maseras, “homes d’ateneu i de bohèmia”.²⁵ Ara caldria que féssim una revisió d’aquestes tesis.

Retornant a Domènec, als anys vint és ja un intel·lectual amb predicament, apreciat a més per la força amb què rebla les seves opinions en públic. Els grups culturals, ateneus populars, cercles artístics de lectura de les ciutats del país (Mataró, Terrassa, Reus) el coneixen i el conviden. Després de la conferència a Sabadell als locals de la Lliga Regionalista el 20 de novembre de 1925, titulada “Un pessimista català a Itàlia”, rep la proposta de recollir en forma de llibre la secció que havia animat durant tres anys al setmanari,

i que era seguida a les zones industrials del país —*Carnet d'un heterodoxe*, signat per “Brand”, l’alter ego del filòsof—. El llibre l’editaria Joan Sallarès, de qui va partir la idea, a la impremta de Joan Sallent l’any següent, l’abril del 1926, amb el títol ja regularitzat de *Brand. Carnet d'un heterodox*.

Brand. Carnet d'un heterodox (1923-1926)

Brand era una icona modernista. El nom prové d’una tragèdia en vers d’Ibsen (1865), on simbolitza l’home que ho sacrifica tot pels seus ideals, però és incomprès pels qui l’envolten.²⁶

El terme significa foc en les llengües escandinaves i havia estat ja utilitzat per donar nom a una revista dirigida per Gregori Fuster, amb treballs de Diego Ruiz, Adrià Gual i Puig i Ferrater, la qual només tingué cinc números publicats entre 1907 i 1908. Salvat-Papasseit havia emprat també la imatge de Brand a *Un enemic del poble* (1918) —un altre títol d’Ibsen— d’una manera molt similar com ho farà poc després el seu amic íntim Cristòfor de Domènec al *Carnet*: “No voldríem conèixer cap altra jerarquia que no fos jerarquia”.²⁷

Tal com el concep, Domènec s’identifica totalment amb el seu personatge, el qual dota de propietats ètiques, polítiques, culturals marcadament laïques i anti-religioses. Des del número 2 de *Justícia Social* (10 de novembre de 1923), simbolitza l’esperit indomable, lliure, no subjugat a regles, el qual s’expressa amb els sentiments que són paraula sense poder ser controlat ni per la llengua ni per cap autoritat. Al número 4, de 24 de novembre, la secció porta per títol “Brand s’explica”:

“Brand, és flama i espasa. Brand, és atac i crítica i destrucció volguda. Brand, rim només amb temps presents i futurs, i amb actants gerundis. Brand, nega l’ahir i tota la “ahieria” de l’ara. Brand és anti-tota cosa establerta. (...) Brand és el disconforme, el rebel, el protestatari, el germà de tots els que es queixen, el pare de tots els insotmesos del demà, l’amic de tots els anhels, l’avantguarda de tot el que sia,, bell i tràgic dèrruit (...) Brand, gai però implacable, és el defensor de l’individu contra tota forma de societat com fins ara. Brand sent les veus de la futura victòria. Si no les sentís —com podria viure?—, Brand és aquell a qui no espanta ni la dolor, ni el perill, ni l’enorme vanitat dels homes. Què en faria Brand dels espantadissos i de la menuda gent acomodaticia? —Brand és flama i espasa i sed [sic] de la gran lluita. Això és, això significa Brand.”

23 *Justícia Social. Setmanari Socialista*, núm. 10 (5.01.1924), p. 1. La salutació al 1925, just un any després, és idèntica, sense el darrer paràgraf, cfr. núm. 62 (3.01.1925).

24 Jordi CASTELLANOS, “Literatura catalana i compromís social en els anys trenta”, *Els Marges: revista de llengua i literatura*, núm. 69 (2002), p. 7-23.

25 Ricard VINYES, “Els marxistes en la cultura nacional”, *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 14 (1983), p. 139-164.

26 L’obra fou editada en castellà el 1903, publicada per Antonio López (*Colección de Teatro Antiguo y Moderno*) i traduïda per Pedro Pellicena Sánchez Cfr. Imma FARRÉ i VILALTA, “La Biblioteca Joventut (1801-1914) i el darrer Modernisme”, *Els Marges*, núm. 64 (1999), p. 39-67.

27 “Coagres”, Editorial, *Un enemic del poble. Full de subversió espiritual*, núm. 14 (octubre 1918). El text de Salvat continua així: “Els joves de Terrassa i els de Sitges prou amen Catalunya. Però no saben veure en la senyera llur —no unes barres de sang— unes barres de foc.— Si l’ànima de Brand, en buf que tot ho abranda, no encén aquests cervells esmortuïts, direm que la grandesa catalana és gran per la baixesa de l’Espanya d’avui. Perquè no és sols a Sitges i a Terrassa. A cada població de Catalunya resten provincians.— En tenir un propòsit per a fer la cultura dels demés, esperen que els demés tinguin abans cultura i acceptin el propòsit”. Vegeu l’explicació d’aquest article, dedicat al fracàs del projecte civilitzador noucentista de Sitges i Terrassa a Jaume AULET, “El noucentisme a Terrassa”, *Terme*, núm. 1 (novembre de 1985), p. 46-50.

En els propers dos anys i mig, fins a la fi de la revista, el filòsof anirà desenrotllant la seva crítica. Al rerefons, la dictadura, l'afer Matteotti, la condemna a mort d'Alfons Vila Franquesa, l'empresonament dels companys de partit, el fracàs dels intents de constituir un front únic obrer, i la violència anarquista.

Posem alguns exemples dels pensaments de Brand: (1) sobre el feixisme incipient: "el segrestament de tota una nació per una minoria sense sol·lència moral, ni mental", (2) sobre la necessitat d'un front únic obrer: "Què asseguraria el front únic obrer? —L'única cosa que pot solucionar les nostres més elementals aspiracions: el poder"; (3) sobre la burgesia catalana i el "seny constructiu": "encongiment, malfiança sense límit *el cor caminant de puntetes, calfret d'esglai*"; (4) sobre cultura i revolució: "La cultura és una eina, un instrument, com una garlopa o un amperímetre, per exemple. O millor i més precís encara, és la suma de tots els instruments i tots els mètodes per a realitzar les coses amb un mínim de dolor i de fatiga, amb un marge de possible joia", (5) sobre l'intel·lectual: "un home prodigiosament empitjorat pel talent", "la més comuna i epidèmica variació del fanàtic"; (6) sobre el *poble-nació*, com definia Catalunya: "tot català intel·ligent promig, sap i sent que avui, abans que comerciant, poeta, artista, savi, filòsof o intel·lectual, abans que art o professió, abans que tot, és català".

Aquestes idees poden defensar-se tal com ragen, sense necessitats de més circumloquis. Però Domènec les encabia en contes moralitzants breus i punyents que llançava a la cara del lector:

Era honrat a carta cabal l'Eugeni quan era jove. Era bon home.
Ara, és ric i gras. Va a missa.
Lladre segur!²⁸

— Mes ai! Llibertat i obligació! Llibertat i deure! Mentre l'home tingui obligacions i deures i drets, l'home serà sempre un trist esclau. Com jo —a qui tot me sobra, menys aquella mica cosa que és, per a mi, el veritable tot!

— Si ets boig, que et tanquin.²⁹

Josep Roure Torent (1902-1955), poc després de començada la guerra civil, des de la militància en un PSUC acabat de fundar, recordava encara com va néixer Brand i l'impacte que tingué entre els lectors:

"Quan, en 1923, un centenar escàs d'homes fundàvem la Unió Socialista de Catalunya, de la qual ha sorgit el compacte i puixant Partit Socialista Unificat de Catalunya, d'avui, Cristòfor de Domènec figura entre els més actius militants. I fou en les pàgines de Justícia Social, que amb una fe extraordinària començàvem una desena de companys —que ens encarregàvem des de la redacció fins el repartiment—, que aquell escriptor gai i amargat alhora obtingué una estima a través dels escrits pamfletaris que tanta popularitat donaren entre uns obrers catalans al seu pseudònim, Brand. (...) Com estaries en el teu ambient, avui, inoblidable amic Domènec!"³⁰

Quedem-nos amb la idea de la fe compartida dels companys per un futur millor, amb l'ideal de la revolució. Però l'empatia, l'emoció, l'excés, també tenen els seus límits. Una cosa és llegir Brand de forma orgànica, al costat de les notícies del partit i dels reportatges que, per exemple, feia el psiquiatre Emili Mira i López (1896-1964) sobre el barraquisme, la degradació de les condicions de vida i la manca de sanitat a Barcelona. I una altra de molt diferent reunir tots aquests diàlegs ràpids i una mica estrambòtics en un sol volum, en solitari. La primera lectura és contextual: el missatge és ras i curt, i rebota com un còdol sobre l'aigua. La segona, en canvi, és reiterativa i cansa: el missatge s'enfonsa en el llot de les idees fixes, passat ja el moment de la primera impressió.

Això és el que succeï amb els crítics que no el van llegir en el seu context originari com a literatura política a Justícia Social, sinó que obrien el volum com a obra literària i com a tal l'intentaven entendre.³¹ La lectura pot produir en aquestes condicions l'efecte contrari del que l'autor busca. Així, Tomàs Garcés (1901-1993), que no li era especialment advers, sinó que més aviat simpatitzava amb ell, li retreia "un estil tan massa personal", "que diríeu que Brand, enemic de tota cosa establerta, ha tingut la necessitat de refer el llenguatge per a ell sol". I acaba: "No li en féssiu massa retret. Ell atacarà la societat en les seves arrels més sagrades, però amb una ingenuïtat tan inefable que a

28 Brand. *Carnet d'un heterodox*, Sabadell: Imp. Joan Sallent, 1926, p. 34.

29 Ibídem p. 56.

30 Josep ROURE TORENT, "Cristòfor de Domènec, l'heterodox", *Mirador. Setmanari de Literatura, Art i Política*, núm. 394 (12.11.1936), p. 1.

penes us en sentireu ferits”.³² També la crítica benèvola del frare caputxí Miquel d'Esplugues arran de la mort del filòsof,³³ de F. Baldelló,³⁴ o, més tard, la de

31 Excepte els companys, és clar, que defensaven les idees que Brand defensava. Vegeu Jordi ARQUER, “Brand”, *L'Opinió*, núm. 51 (2.11.1929), p. 5-6. La crítica de l'*Esquella de la Torratxa* (per ALPHA) qualifica Domènec com “el més revolucionari i original i valent dels escriptors catalans”, “Carnet d'un heterodox”, núm. 2454 (2.07.1926), p. 442. La crítica de *La Campana de Gràcia* (per R.) repeteix fil per randa els arguments elogiosos i va encara més enllà: “L'obra d'en Domènec és el llibre més valent, més innovador, més revolucionari que s'ha publicat en el s. XX. No solament a casa nostra, sinó a tot el món, gosaríem dir”, “Cristòfor de Domènec”, núm. 2979 (24.07.1926), p. 3.

32 Tomàs GARCÉS, “Una mena de joventut”, *Carnet de les Lletres, La Publicitat*, núm. 16.287 (3.06.1926), p. 1.

33 Miquel D'ESPLUGUES, “No és el mateix ésser original en idees, que insigne en *boutades*”, “L'oci d'un filòsof”, *Criterion*, núm. 16 (gener-març 1929), p. 76-82, repr. per Maria ARQUÉ, *Revista d'Història de la Filosofia Catalana*, núm. 3 (2012), p. 79-86.

34 F. BALDELLÓ, “Semblança de Cristòfor de Domènec”, *Criterion*, 3, 11 (1927), p. 497-500.

35 Miquel CARRERAS, *Conceptes i dites de Martí Rialp* (1938), *op. cit.* 1949, p. 10.

36 El salari mitjà setmanal de la secció de filatures de la indústria tèxtil llanera era de 35,08 pessetes al 1919 i havia pujat a 48,25 al 1925. El de rentadors, cardes i pentinats, per les mateixes dates, de 29,48 i 40,33. El de la secció de teixits, igualment, 27,74 i 33,45. El d'aprestos i acabats, 40,75 i 52,50. El jornal era, per un teixidor, de 6,23 pessetes al dia al 1919; i de 7,8 pessetes al 1925. Citem segons els càlculs d'Esteve DEU i BAIGUAL, “Evolució de les condicions materials dels obrers sabadellencs de la indústria llanera en el primer quart del segle XX”, *Arraona. Revista d'Història*, núm. 1 (1987), p. 27-42.

37 La situació econòmica que es creà a partir de la 1a Guerra Mundial fou decisiva (malgrat la crisi posterior del 1921). El 1919, després d'un període d'enfrontaments molt durs, es va imposar la reducció de la jornada laboral a 48 hores per setmana i millores en els salaris. Fins a l'any 1919 l'índex dels preus va anar per sobre del dels salaris. El poder adquisitiu dels salaris respecte al cost de la vida va augmentar entre 1919 i 1925. Vegeu Esteve DEU i BAIGUAL, *op. cit.*, i, del mateix autor, “Els beneficis industrials durant la Primera Guerra Mundial: el cas de la indústria llanera a Sabadell”, *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 20 (1988), p. 45-60; *La indústria tèxtil llanera de Sabadell 1896-1925*, Sabadell: Nova Biblioteca Sabadellenca, Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats, 1990.

38 Cristòfor de DOMÈNECH, *L'oci d'un filòsof*, amb una fotografia d l'autor i il·lustracions de Xavier NOGUÉS, Barcelona: Llibreria Catalònia, 1928.

39 Lluís BONADA, *El Temps*, núm. 1533 (29.10.2013), p. 36-42.

40 Ramon RUCABADO, “Brand i Léon Bloy”, *Catalunya Social*, any 7, núm. 328 (3.09.1927), p. 578-579.

41 Ramon RUCABADO, “El sacrilegi pòstum”, *Catalunya Social*, (23.02.1929), p. 141-143.

Miquel Carreras,³⁵ anaven per aquest camí. D'altres, com veurem, però, sí que li'n van fer, de retret.

Els obstacles foren molts, i Brand representà un fracàs comercial. Sallarès va haver de descobrir que la venda de les obres literàries no guardava una relació directa amb la qualitat que els atribuïa i, sobretot, que els treballadors no disposaven de diners per comprar-les ni estaven interessats a adquirir obres individualment, al marge d'algun marc col·lectiu. El llibre es venia a tres pessetes, un preu mòdic estàndard, però lluny de les possibilitats d'un obrer mitjà. Tres pessetes era aproximadament la meitat del jornal d'un teixidor el 1919.³⁶ No és exagerat pensar que per tal que una família tèxtil llanera de cinc membres l'any 1926 pogués superar el nivell de subsistència —tot i la millora de les condicions salarials i horàries a partir del 1919— havien de treballar com a mínim tres membres de la família.³⁷ Comprar un llibre era un luxe. El mercat català era massa petit per ser ben bé lliure, i, amb excepcions, sense institucions i associacions al darrere per organitzar la venda i distribució, no es podien mantenir publicacions o col·leccions periòdiques. Especialment en l'àmbit de les capes populars de la població.

D'altra banda, com era d'esperar, els defensors de l'ortodòxia catòlica van tenir una reacció vesànica, que anà més enllà de la seva mort, perquè al 1928 va aparèixer editat pels seus amics i amb dibuixos de Xavier Nogués *L'oci d'un filòsof*,³⁸ en certa manera, la continuació de Brand. I això ja eren paraules majors.

Ramon Rucabado, que havia utilitzat tota l'artilleria per impedir la lectura de Proust a Catalunya,³⁹ no trobava prou paraules per blasmar el que estava llegint. “Tot el dolor del món no autoritza la blasfèmia”.⁴⁰ Domènec, el “lamentable apòstol del cinisme i la desesperació”, havia anat massa lluny en la provocació: “Satanàs li inspira una pàgina que pot sens cap mena de dubte figurar entre les més infames que l'antologia del mal pugui recollir, fragment canalla entre les coses més canalles que un posseït del diable hagi mai vomitat”.⁴¹

A què es referia Rucabado? L'atreviment de Domènec no tenia límit:

“Melcior, aleshores encisat, en un transport entusiasta, digué bellament a la mare: —Oh! Amiga, i si ens en fessiu un altre! I senyalava el delicat infant del bressol. Després, em-

Figura 4. Dibuix d'Antoni Vila Arrufat del llibre de Francesc Trabal *L'Any que ve*, 1938 (AHS).

bric d'amor, exclamà dolçament somniador: — ... Seria com un altre Déu! I, fos d'encís, besava davant del marit, que feia capcines, les pàl·lides mans belles de la mareta, que sentia una calor reconfortadora, tot somrient delitosa, làbil i suau a son adorador d'aquella gloriosa i clara matinada.”⁴²

En efecte, mai ningú en la cultura catalana s'havia atrevit a imaginar l'embriaguesa dels Reis Mags, ni a fer que al nen Jesús li acostessin una ampolla de vi als llavis, ni a narrar en termes tan crus l'intent de seducció de la Verge Maria en l'adoració al pessebre. Només va faltar que se sabés el títol del darrer escrit de Domènec: *Memòries d'un aprenent a bon cadàver*. Aquí es revela l'humor gruixut de Brand, seriós en la sàtira i en la crítica fins al final. Rucabado explotà: “blasfem amb refinada satànica blasfèmia, immoral per substància, obscè escriptor d'obscena matèria, amb obscè fi, i que ha mort entossudit en la seva rebel·lió i profanant la utilitat espiritual de la seva pròpia última malaltia”.⁴³

Tanmateix, després de *Les fleurs du mal*, la blasfèmia era un tema recurrent en la poesia simbolista. So-

bretot després de les massacres de la guerra, només escandalitzava els qui volien ser-ho. Albert Schneeberger, el poeta postsimbolista francès traductor de Maragall, d'Ors i Maseras, autor de la coneguda *Anthologie des poètes catalans contemporains depuis 1854. Choix de poèmes traduits, précédés de notices bio et bibliographiques et d'un essai sur la littérature catalane depuis les origines* (J. POVOLOZKY et Cie., Éd. 1922) havia ja contestat a aquest tipus de crítiques alguns anys abans, en el Poème à *Charles Baudelaire*, traduït per Joan Garri-ga al Centre de Lectura de Reus al 1922:

“Dies estúpids, temps tràgics i maleïts,
tristesa de la tasca ínfima i sense vetlla ...
A mitja veu JO.
Tu ens dius:
Obra i eleva't, vet-aquí l'hora suprema,
entre la mort, la vida i ta blasfèmia”.⁴⁴

Més aviat penso, com he dit abans, que l'intent de Domènec se situa en una dimensió ètica. Respon a una denúncia duta a les últimes conseqüències, on aquest tipus d'històries sobre l'Antic i el Nou Testament són una mena de reescriptura, una denúncia moral i política que vol desmitificar el sagrat aprofitant la tradició. Rucabado havia fet tard i responia precisament tal com la guineu aquest cop esperava, amb la boca plena de raïm.

La relació amb la Colla de Sabadell

Si observem, en canvi, la relació de Domènec amb les avantguardes, la cosa canvia. La necessitat de renovació en la cultura catalana en temps de la dictadura es va fer sentir sobretot en el teixit industrial del país. No és casual que Brand fos publicat a Sabadell, on joves com Joan Oliver (*Pere Quart*), Armand Obiols i Francesc Trabal intentaven un assalt sistemàtic contra la cultura oficial. Matisarem aquest punt.

L'Obiols, lector insaciable, amb un ull crític excepcional, presenta l'ambigüitat que es confon amb l'ombra palpable de tot allò que és viu en la literatura del segle xx i que ell devorava i deglutia des de ben jove.⁴⁵ No es tractava de civilització, de convertir la vida en literatura, seguint la brama noucentista tardana (realisme inclòs), sinó just al contrari, d'aplicar l'anàlisi fins a les últimes conseqüències, de fer real la literatura, i no pas d'imaginar-la. I això significava fer

distincions, apuntar amb bala a la incongruència de la realitat viscuda, sense concessions. Tampoc respecte a si mateix. Això era del gust de Brand.⁴⁶

La relació establerta entre els membres de la Colla de Sabadell i el filòsof era en certa manera asimètrica i complementària. Ell s'hi trobava bé, entre els joves; ells s'hi fixaven i li reconeixien un cert mestratge no només intel·lectual, sinó de vida. Domènec significava l'inconformisme, la rebel·lia i el compromís polític. En els darrers repassos a les obres intel·lectuals de la Colla, la crítica n'ha subratllat alguns trets comuns: l'evanescència de la realitat, la crítica desenfadada de la quotidianitat, la metamorfosi de les accions en reals, mentals i imaginàries fins a arribar a desenllaços sorprenents o inesperats, la predilecció per l'absurd i el grotesc.⁴⁷ Podríem afegir-ne un parell que creiem connectats a Domènec: l'exasperació, la intransigència i el gust pels extrems, fora dels límits establerts. Els ninots i el *Com hi ha déu de redéu! de L'any que ve* (1925) semblen també del gust de Brand.

L'any que ve era un llibre poca-solta, amb dibuixos fets pels membres de la Colla (editats per Trabal), volgutament mal fets, on el pintor Antoni Vila Arrufat va dibuixar amb la mà esquerra perquè amb la dreta li sortia massa bonic. De cap manera volien “fer-ho bé” (o buscar la perfecció, que deia Domènec), sinó al contrari, volien posar de manifest la presència de l'absurd en la vida quotidiana i com n'era de banal aquesta

realitat. Coincidien amb Domènec en el nacionalisme, en l'oposició radical a la dictadura i en la provocació. I tant com Dadà o el surrealisme, en *L'any que ve* són palpables els elements autòctons del modernisme de la quotidianitat de Xavier Nogués. Recordem que Salvat-Papasseit edita els 50 ninots de Nogués el 1922. Però la Colla constitueix, en certa manera, amb l'excepció de Miquel Carreras, una aposta per la cultura *literària* més que no pas política o filosòfica, i així s'integra en el moviment noucentista. “Fer real la literatura” no significava necessàriament fer ètica la realitat. Això ja no era del gust de Domènec, a qui penso que feria un mica l'arrogància juvenil de l'Obiols, que aleshores feia el servei militar a Mataró i a qui va deixar de contestar les cartes pel gener del 1926.

209

La qualitat moral de l'home trasbalsat

Anem a l'avantguardisme de Domènec per donar alguna resposta a les preguntes que ens feiem al principi. Què és el que caracteritza el seu humor, doncs? Per què més que gràcia ens provoca alguna cosa similar a la seva definició del “seny català” —*calfred d'esglai, el cor caminant de puntetes*? Per què trobem lletja, indigerible, la seva prosa?

La resposta més senzilla es limita a afirmar el que resulta obvi: perquè ho és. Costa de llegir i costa digerir-lo —com he explicat— fora del seu context de productor de prosa de combat, pamfletària, feta per guiar l'acció política, que és el que l'autor pretenia a *Carnet*. Allò que els crítics han assenyalat de molt distintes maneres és cert: la incongruència pragmàtica entre el que Domènec escriu i com ho escriu produeix la transmissió fragmentària o incompleta del seu contingut. Paradoxalment, no és transparent, no provoca en el lector la voluntat de seguir llegint. El temps que aguanta un lector llegint Domènec és escàs. L'apel·lació contínua als sentiments, a més, esgota. Tanmateix, això no succeeix amb la prosa castellana de Domènec, amb els articles sobre filosofia o sobre la guerra de *La Nova Revista*, per exemple.

La literatura de Brand ve constituïda pel contorn del seu personatge, creat a mida dels problemes als quals s'enfrontaven les organitzacions obreres, l'USC i *Justícia Social*. Brand no és Domènec. O Domènec és alguna cosa més que Brand.

42 Cristòfor de DOMÈNECH, “Gaspar, Baltasar & Co.”, dins *L'oci d'un filòsof*, Barcelona: J. Horta, 1928, p. 489. Cfr. Pompeu CASANOVAS, Josep MONTSERRAT, “El Projecte *Philosophy and Catalan Intellectual History*”, *Comprendre* (6-2004/2), p. 31-48.

43 Ramon RUCABADO, “L'inútil martiri”, *Catalunya Social*, núm. 327 (27.08.1927), p. 562-63.

44 “Els amics de Catalunya: Albert Schneeberger”, *Revista del Centre de Lectura de Reus*, núm. 56 (maig 1922), p. 116-117.

45 Montserrat CASALS I COUTURIER, “La impossible història d'Armand Obiols”, *Arraona*, núm. 12 (1993), p. 41-54.

46 “Armand Obiols ‘crítica’ els companys de Sabadell”, *Els Marges*, núm. 53 (setembre 1995), p. 47-63, edició i presentació de Josep Maria Balaguer, Les crítiques editades són: “Una tragèdia a Lil·liput”, de Joan Oliver” (*La Publicitat*, 6.10.1928), “Condicions de la novel·la” (*La Publicitat*, 8.08.1931), “Un llibre de Francesc Trabal” (*La Publicitat*, 13.04.1932) i la conversa entre Trabal, Oliver i Obiols, reproduïda per Just CABOT, sobre “L'home que es va perdre” (*La Publicitat*, 20.10.1929). [Cfr. <http://ddd.uab.es/record/99460?ln=es>].

47 Cfr. Jordi MARRUGAT, “Armand Obiols i la configuració del Grup de Sabadell (1918-1928)”, *Els Marges*, núm. 85 (2008), p. 17-51.

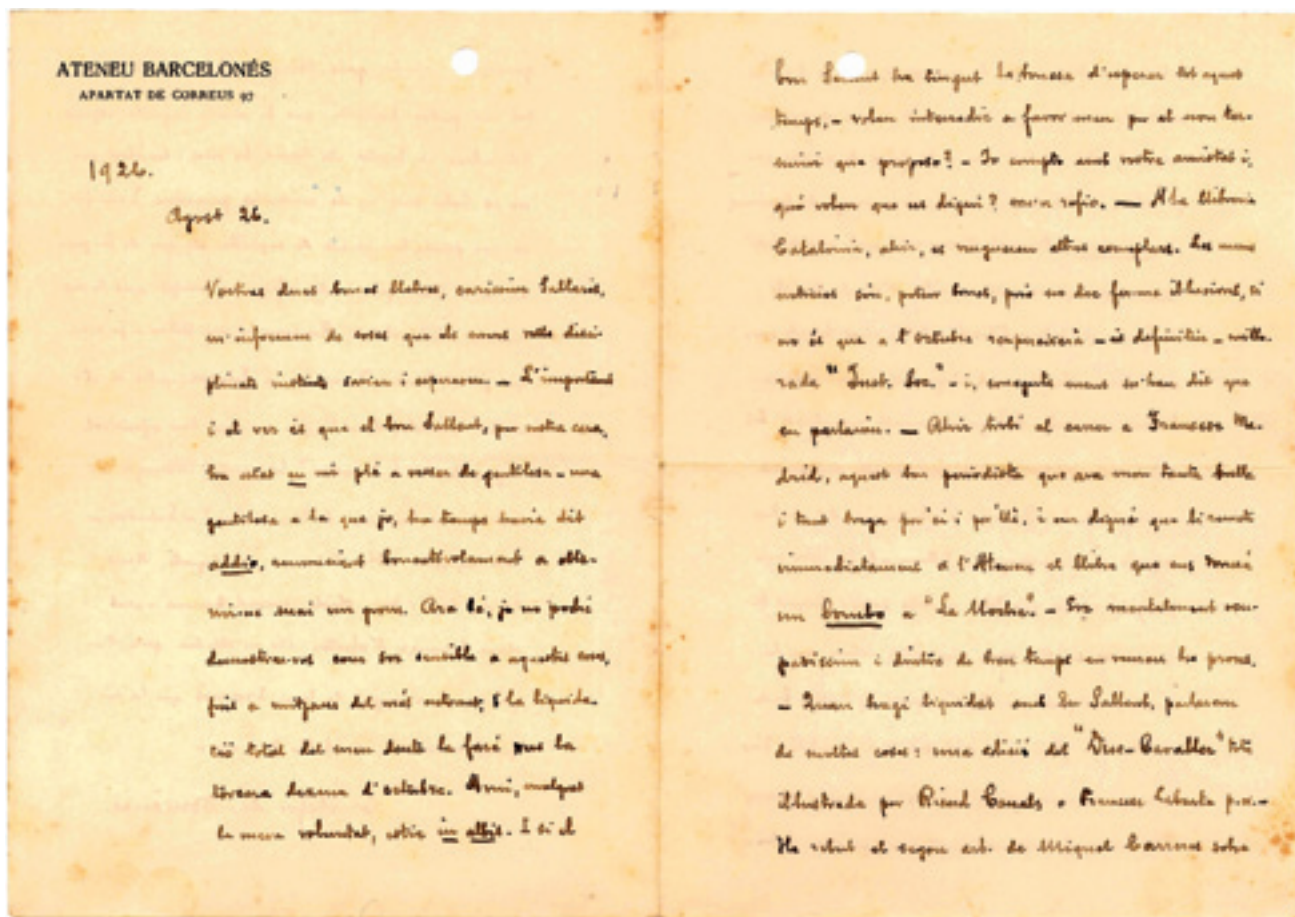

Figura 5. Carta de 1926 adreçada a Joan Sallarés i signada per Cristòfor de Domènech (Fundació Bosch i Cardellach).

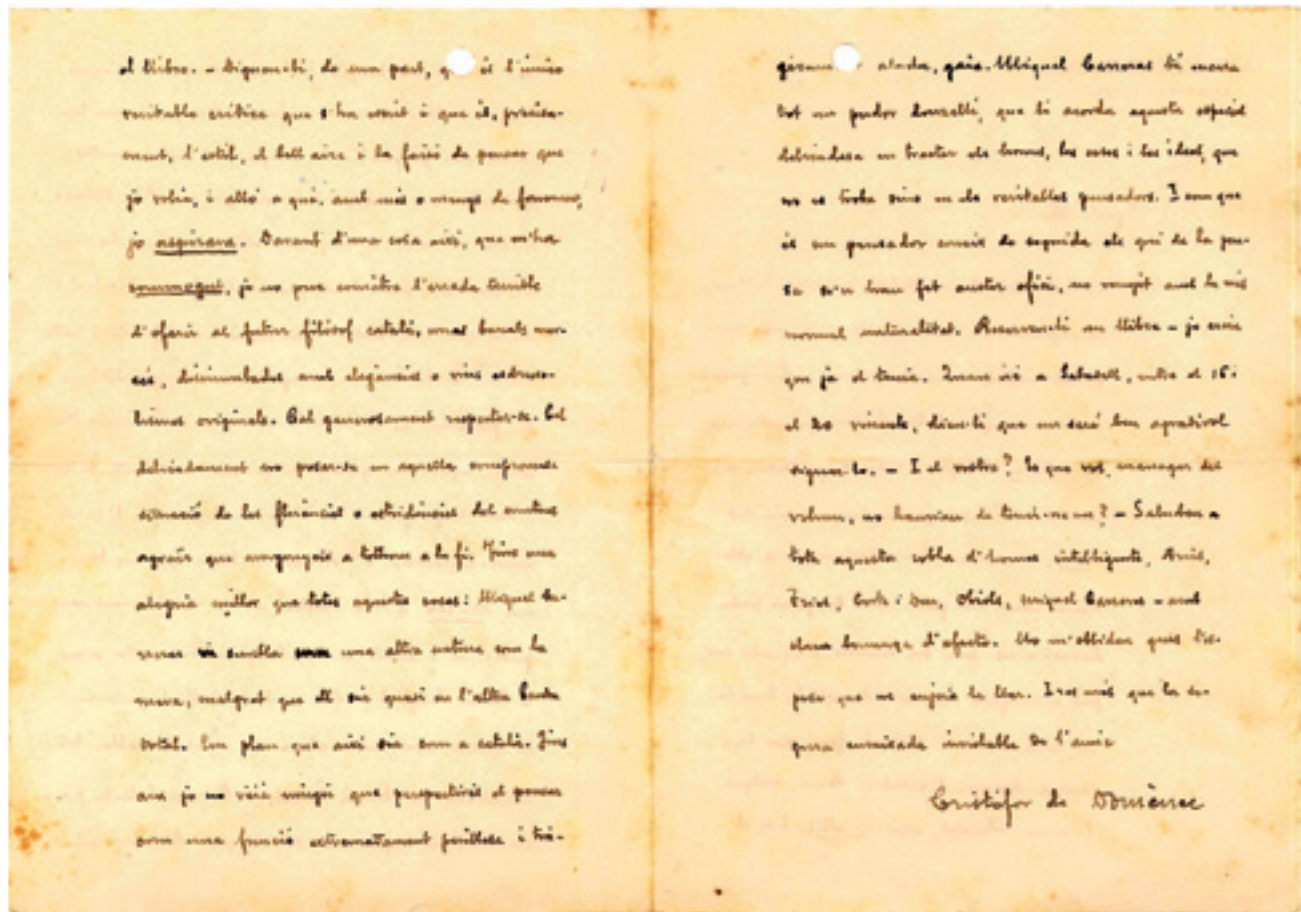
Per entendre el trasbals, potser és bo recórrer a la poesia de Salvat-Papasseit, que patia del mateix mal moral i coneixia bé el filòsof. Domènec fou un dels amics a qui ensenyà els darrers poemes el dia abans de morir. Salvat li fa aquest retrat a *La gesta dels estels* (1922):

CRÍTICA

A Cristòfor de Domènec

Volia enamorar l'avantguardista
amb una lampareta de butxaca
jo no veia la nitra
però veia els seus ulls
destriava la roba i ensenyava un cosset
de vímet d'alumini
jo veia les cireres del seu pit
li brillaven les dents
tot d'argent viu
però jo mossegava el seu llavi de carn.

Salvat el va copsar bé: una gran ànima entaforada en un cos d'alumini, patint i transmetent sobretot l'angoixa del patiment físic. Filòsof del dolor, l'anomenava Miquel Carreras. Aquest fisicalisme, aquesta carn viva, per reprendre la imatge del poeta, és el que sobta el lector en tot moment i resulta insuportable. Pel que sabem de l'home, contrafet, malalt des de petit i amb poques cures, tenia una salut escassa, i a més bevia. "Ai, amic, que el conyac no soluciona les marfugues físiques!" — li diu Sallarés en una carta —.⁴⁸ No hi ha concessió perquè no hi ha treva en la descripció social i política de Domènec. Un home que pateix no està per romanços. Penso que no li interessava tant la forma com el contingut. Algú permanentment perplex perquè el que li resulta evident a ell no és percebut com a tal per als altres, especialment els homes de cultura, i per tant s'indigna. "La cultura per la cultura és un dolç narcòtic".⁴⁹

Domènec requereix una lectura *literal*, perquè el seu excés no és sinó la descripció del que ell sabia bé perquè ho havia vist i viscut des de petit: el malbaratament de recursos, l'ostensió, el menyspreu als menestrals i als inferiors, la corrupció dels càrrecs, la divisió en classes exclusives i excloents, l'explotació infantil, la luxúria, la utilització obscena del cos de la dona, i la permissivitat i connivència de l'església amb les classes superiors. Tot això no era una invenció. I la literatura "realista", "moderna", que el noucentisme tardà volia imposar no només no ho denunciava sinó que fornava una legitimació estètica a aquest statu quo que ja havia demostrat fins on podia arribar amb l'esclat de la Gran Guerra.

48 Carta de Joan Sallarès a Cristòfor de Domènec, de 3.11.1926 (Arxiu Fundació Bosch i Cardellach).

49 "Bengales de civilització", *El Autonomista*, Girona (5.03.1924).

Josep Pla era perfectament conscient del nou paper de les lletres, de la literatura i del periodisme en la societat catalana. Tenia un agut sentit del que l'ofici d'escriure requeria i a qui anaven adreçats els llibres per constituir tant un públic com un mercat. En l'article que suscità la polèmica arran de la mort de Domènec ho va dir molt clarament:

"Era apassionat, anava amb el cor a la mà, era grandiloqüent i literalment sincer. Totes aquestes condicions són excel·lents per formar un bon pare de família, un bon ciutadà, un poeta de barriada. Per a escriure alguna cosa, a penes serveixen per a res. La base de la literatura i de totes les arts, és l'artifici i la malícia i la tossuderia freda i subtil. Els sentiments d'autor són una pura il·lusió verbal i no val a deixar-se enganyar per un mateix. La simulació de la sinceritat, literàriament parlant, té tots els avantatges de la sinceritat, i no té cap dels seus inconvenients. (...) El resultat de la generació

d'en Domènec, des de molts punts de vista, ha estat magre [èmfasi afegit, P.C.]".⁵⁰

No es tracta només d'una oposició entre artifici i natura. Pla posa l'accent en la *manipulació* literària. Domènec, en canvi, requereix la *comunió* prèvia que completi l'acte literari. Aquesta exigència cap al lector és quasi religiosa, però també és l'exigència del filòsof, que no pot entendre que el lector no entengui alguna cosa que és evident, perquè posa la veritat — també en sentit literal — per sobre de l'art. I no li val la solució tant del postsimbolisme com del realisme de dir veritats a través de la ficció.

212

L'avantguardisme de Domènec barreja així els gèneres. Castellanos ha observat que la novel·la catalana a partir del 1925 s'empelta d'elements psicològics modernistes i els incardina en un relat d'artifici perquè aquest resulti creïble i "enganxi" el lector. Domènec no entra en aquest joc, i en paga el preu perquè acoïda filosofia i literatura en un mateix acte d'escriure i llegir, que a partir del final de la Gran Guerra ell ja concep com un acte sobretot polític.

Des d'aquest punt de vista, la ingenuïtat i la connexió amb els cercles i la sensibilitat anarquistes van de tronc. Són més que no pas una suposició. Se sol oblidar que Salvat-Papasseit havia anat amb pistola. Eren els anys de les lluites al carrer amb els pistolers de la patronal, i la cultura obrera, fins i tot la que optava per mitjans polítics pacífics, no ignorava el fet que la violència física és consubstancial al capitalisme.

Foucault deia que ell escrivia per no morir. Anant a l'extrem per un cop, jo diria que Domènec escrivia per no matar. La violència i l'agressió verbal de Domènec són una sublimació de la resposta que ell tenia davant dels ulls també i que deplorava profundament. Ell no era anarquista —justament la CNT havia impedit el front obrer proposat per la USC—, però sí que se sentia a prop del seu vessant cultural.

Marian Burguès i Serra (1851-1932), oncle de Santiago Segura i mestre d'en Quer, amb el seu "illetgisme" vital i rebec, s'assembla a Cristòfor de Domènec i, en certa manera, el recorda. "Al veure els remats de xays en les fires, penso ab els remats d'homes xays. D'uns s'utilisa la carn, ossos y pell, dels altres, tot" —escrivia al 1907.⁵¹ Burguès era anarquista i lliurepensador, fundador del Fayans Ca-

talà. Havia posat als seus fills els noms d'Actínia, Adelfa i Frimari, i signava alguns dels seus articles com *Satan*.

Un text com el que segueix podria haver estat signat per Brand, però passava sense ser notat perquè no estava en la mateixa dimensió de literatura política que Brand, i es publicava a la Bisbal, lluny dels centres neuràlgics industrials de Barcelona. Revela però la mateixa actitud:

"(...) Jo no puch viure en pau ab mi mateix, en ma propia consciencia si esploto als demes. Ni explotat ni explotadó, aixis procuro obrar (...) Jo no puch tolerar, sufrir ni sospitar que se'm fassi almoyna. Aborreixo l'almoyna! (...) Jo, aborreixo l'hipocresia fins al extrem que dich sempre tot quan penso y sento, porti o no conseqüencies doloroses pera mi. Y aixis me teix me manifesto (...) Jo tinch una fe absoluta ab mi mateix capàs de desafiar a tota l'humanitat en pes que anes contra meu. Soch mon propi Deu [èmfasi afegit P.C.]..."

(ACBE. Hemeroteca: *L'Avenç de l'Empordà*, 10.01.1907).⁵²

A Domènec li hauria agradat. No puc ni imaginar-me la reacció que hauria tingut Rucabado.

Tampoc l'art de Marian Burguès mai no va ser entès ni acceptat per la cultura benpensant, que el titllava de "mal gust".⁵³ Joan Sallent i Joan Sallarès, per contra, els editors i valedors de Brand, compartien i entenien aquesta actitud política i estèticament rebel. S'havien anat separant de les formes més agressives de la cultura popular llibertària i no n'aproven la violència. Però Sallent és l'impressor que, igual que *La Revista dels Llibres* de l'editorial Barcino de Jordi Rubió i Balaguer (1925-26), i quasi al mateix temps que Brand, assumeix i publica *El fantasma de Canterville* d'Oscar Wilde (1926), un projecte conjunt de traducció de José Donday i il·lustracions de Shum, concebut i realitzat al penal del Dueso (amb pròleg d'Alfons Vidal i Planas).⁵⁴

José Donday era un saltejador. Alfons Vidal i Planas, de la CNT, fou assassinat, escriptor i anarquista, abans que doctor en Metafísica per la Universitat d'Indianàpolis i catedràtic de Literatura Espanyola i Filosofia Elemental a Tijuana (Mèxic), on morí el 1965. Per entendre l'humor repetitiu, àcid i amb el fons de tristesa que tenia Domènec cal entendre primer que, des del període immediatament anterior a la dictadura de Primo, violència de classe i literatura van unides.

L'estilització del traç polític anarquista també és avantguardista. Hom ho pot comprovar en les obres de Shum i de Rafael Barradas (1890-1929). Shum i Barradas il·lustraren, entre altres, el llibre de poemes *La lira rebelde*, de l'escriptor i pistoler de la FAI Elías García Segarra, mort el 1937. El cor arrencat i espremut és un símbol universal del dolor, pràcticament un lloc comú. Shum el va dibuixar amb elements futuristes. Gustau Vila i Bergadà, *Grapa*, que aleshores començava la seva carrera com a il·lustrador, en féu el símbol de Brand com a coberta del *Carnet*. El símbol del cor degotant sang no era casual, i no va passar desapercebut com a emblema del contingut del llibre.

Acabaré amb la projecció normativa de Brand. A *Visita al que mana*, Domènec plantejava al *Carnet* els criteris a partir dels quals es conceptualitza com a legal una conducta. És tota una al·legoria del funcionament polític que expressa bé el rebuig global del filòsof cap als productes socials del capitalisme industrial, entès com un tot i, per tant, a contrari, permet veure l'ideal de la societat futura, sense regles i sense dret. O, almenys, sense la concepció positivista de l'estat-nació on el dret es fonamenta en la coacció i l'explotació que eren el malson del filòsof:

50 "Cristòfor de Domènec", *La Publicitat* (19.08.1927). Aquest és l'article reproduït posteriorment a les *Obres Completes* dins de "Retrats de passaport".

51 Marian BURGÜES, "Pensaments", *L'Avenç de l'Empordà*, (16.07.1907). Vegeu Xavier ROCA GUTIÉRREZ, "Marian Burguès. Un terrisser de Sabadell a la Bisbal", *Estudis del Baix Empordà*, Sant Feliu de Guíxols, núm. 27 (2008), p. 189 a 224.

52 *Ibidem* p.201

53 Cfr. Andreu CASTELLS, "L'inadaptable terrisser Marian Burguès i Serra (Sabadell, 1851-1935)", *Arraona: revista d'història*, núm. 1 (1976), p. 49-64.

54 José Donday Hernández era un dels membres de la banda que va assaltar el tren exprés d'Andalusia, condemnat a trenta anys de presó. Al penal conegué Alfons Vila Franquesa (SHUM), amb qui publicà *El fantasma de Canterville: cuento panteo-idealista* (Sabadell: Imp. Joan Sallent, 1926) i altres obres de traducció d'autors anglesos (Hardy, Stevenson, Disraeli). La premsa de l'època se'n féu ressò. Cfr. "El libro del buen gusto", *El Escándalo*, núm. 56 (11.11.1926), p. 1. Sobre el bohemí anarquista Alfons Vidal i Planas (1891-1965), el qual coincidí amb ells a Santoña (penal del Dueso), vid. la biografia de Javier BARREIRO, *Cruces de bohemia (Vidal y Planas, Noel, Retana, Gálvez, Dicenta y Barrantes)*, Zaragoza: UnaLuna, 2001.

55 *Ibidem* p. 156-157.

"Els sol·licitants. Vós podeu comprendre com nostra fam és un problema que deu d'ésser immediatament resolt.

El que mana. —senzillíssimament.— Presenteu-me una instància. I, de seguida, nomenaré la comissió que ha d'estudiar equitativament i legal l'assumepte.

—En els sol·licitants s'escau l'admiració més insospitada.

Un dels sol·licitants —no admirat—És a dir, senyor, que el que cal abans que res, és que nostra fam sia legal, no és això?

El que mana.— Naturalment. Dintre de la legalitat tot pot ben arranjar-se. (...)

N. B. Poques hores després, la majoria dels sol·licitants, solucionen el problema de la fam amb elegància i honor: eren a la presó com a gent perillosa." 55

¿Per què ens fa sentir incòmodes aquest humor sense gràcia de Brandt? ¿I per què no té carisma, no fascina, no ens impel·leix a llegir més enllà? Potser perquè la prosa és lletja. Potser sí. Jo apunto una altra explicació possible: perquè no es posa al servei del lector, sinó que l'assalta, com Donday el tren d'Andalusia (i amb el mateix resultat). Apunta una identitat dèbil i encara per fer; i, més encara, posa de manifest de forma bastant crua i agressiva *la impotència per aconseguir-ho*, l'*acràsia* endèmica del feble, i totes les raons que ell sol donar per emascarar el fet nu de la impotència i la manca de poder. Crea, doncs, contradiccions internes entre el que el lector és i el que pretén ser. Penso que és aquest deseiximent natural, aquesta necessitat vergonyant d'acceptació per endavant de les situacions injustes la que es revela en els contes morals de Domènec.

Brand se'ns apareix aleshores com el joglar que llança les bitlles a l'aire en els semàfors en vermell i se'ns acosta abans que no tinguem temps d'aixecar el vidre de la finestreta. Frisem perquè arrenqui el cotxe de davant. I volem fugir del quadre.

Melbourne, agost del 2014 ●